

Staten: 1851-1862. In *De Heraut*, 12 november 1882, meldde Hoedemaker echter dat hij in 1882 na 21 jaar terugkeerde naar Amerika, hetgeen dus betekent dat hij in 1861 was vertrokken.

¹⁹ Scheers, *Hoedemaker*, 15. Volgens Scheers heeft Hoedemaker heel zijn leven iets van zijn moeite met het Nederlands behouden.

²⁰ Ph.J. Hoedemaker, *Na een-en-dertig jaren. Leerrede over II Corinthe IV: 13. Uitgesproken op den 19den februari 1893 in de Westerkerk te Amsterdam, ter herinnering aan den dag zijner bevestiging te Veenendaal op den 16den febr. 1868* (Sneek: J. Campen, 1893) 7-8. Vgl. Ph. J. Hoedemaker, *De nood ons opgelegd. Leerrede uitgesproken op 16 februari 1908 in de Westerkerk te Amsterdam, ter herdenking zijner 40-jarige evangeliebediening* (Amsterdam: Van der Land, 1908) 10-11.

²¹ Bron: Genlias. Voor informatie over zijn gezin, zie bijlage.

²² Scheers, *Hoedemaker*, 17.

²³ *De Hope*, 21 mei 1879; oorspronkelijk geschreven voor *The Catholic Presbyterian*. *De Hope* had medio jaren tachtig omstreeks 1400 abonnees.

²⁴ *De Hope*, 24 november 1880.

²⁵ *De Hope*, 5 juli 1882.

²⁶ Zie het ingezonden van

kelijk was, toch vermag deze, van buiten af moetende werken, weinig. Elke afdoende hervorming moet van binnen uit aanvangen.'

Peter Pfanstiehl, de vader van zijn eerste stiefmoeder, bood hem op 12 september een afscheidsreceptie aan in zijn huis te Holland. Op 18 september 1882 vertrok Hoedemaker vanuit Kalamazoo weer richting New York, met op zak onder meer de opbrengst van een collecte te Holland voor de Vrije Universiteit, groot \$ 452,-. Hij liet 'de meest gewenschte indrukken en aangenaamste herinneringen' achter, alsmede voor op de Amerikaanse schoorsteenmantels een stapel foto's van zichzelf.²⁹ Hij woonde in New York een predikantenconferentie bij. Nadat hij op 23 september met zijn zoon uit New York vertrokken was per stomer *Circassia*, schreef hij aan boord een laatste afscheidsbrief aan de gereformeerden in Michigan, waarvan *De Hope* deze passage publiceerde:

Het is mij eene behoefte, de vrienden, die mij tot het eind toe vergezellen, een oogenblik alleen te laten, om de vele vrienden, oude en nieuwe bekenden, die mijn verblijf in onderscheidene staten en streken hebben veraangenaamd, en wien het mij ondoenlijk is één voor één te schrijven, een welgemeend vaartwel! De Heere zij u allen altijd, onder alles, nabij! toe te roepen.

Hebt dank voor hetgeen gij deelt; voor de wijze waarop, en de drangrede waardoor het geschiedde.

Deze dingen verbinden en gaan niet met de ontmoeting voorbij.

God, die onaanzienlijke menschen en geringe omstandigheden gebruikt om het groote, het onverwachte en onbedoelde tot stand te brengen, zal ook door dit verkeer zijn raad ten uitvoer leggen.

Wij hopen u niet te vergeten in ons woord tot uwe landgenooten aan gene zijde des oceaans, in ons gebed, in de uitgang van ons hart.

Het doet ons leed, aan zoovele uitnoodigingen om deze gemeente en gene te bezoeken, geen gehoor te kunnen geven. Er blijft onafgedaan werk. De tijd was te kort.

Wat in mijn hart is, omtrent de toestanden ten uwent, die mij belang inboezemden, kan ik nu niet, hoop ik later te schrijven.³⁰

Nog eens: de God des vredes, de God aller genade zij met u en met uw zaad! Hij, die licht geeft in, licht schept uit duisternis, bemoedige en beschame, verblijde en verrasse u door zijne daden.³¹

In de daarop volgende jaren bleef Hoedemaker naar de Nederlands-Amerikaanse geestverwanten in het middenwesten van de